

**Սոկրատ Խանյան,
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ԼՂՀ գիտության վաստակավոր գործիչ**

ԱՐՅԱԽԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐՈՂ ՆՈՐԱԳՈՒՅՆ ԸՐՁԱՆԻ ՀԱՅ ՊՈԵԶԻԱՅՈՒՄ

Սույն հոդվածում լուսաբանվում է գնահատվում են չափածո այն ստեղծագործությունները, որոնցում պատկերվում են Արցախյան և արցախահայության վտանգված ճակատագիրն ու բախտորոշ մաքառումներն օտար լծի դեմ՝ սկսած 1920-ական թթ. մինչև մեր օրերը՝ ներառյալ 1988-94 թթ. ազգային ազատագրական գոյամարտը: Ընդգծվում են Արցախի գեղարվեստական պատկերի առանձնահատկությունները, ժողովրդի հերոսական ոգին, ավանդական երկիրը թշնամուց պաշտպանելու ու պահպանելու վճռականությունը:

Բանալի բառեր. Արցախ, անկախություն, պայքար, պեղծիչ, ազատություն, մաքառում, հայրենիք, թշնամի, բռնապետություն, հայրենիքի պաշտպանություն, հայրենի հողի պահպանում:

**Сократ Ханян,
д.ф.н., профессор,
заслуженный деятель наук НКР**

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ АРЦАХА В АРМЯНСКОЙ ПОЭЗИИ НОВЕЙШЕГО ПЕРИОДА

В данной статье освещаются и оцениваются те стихотворные произведения, в которых раскрываются образ Арцаха и борьба арцахцев против ига Азербайджана, начиная с 1920-ых годов до наших дней, включая национально-освободительную борьбу 1988-1994-ых гг.. Отмечаются также художественные особенности обсуждаемых произведений, героический дух народа, идея защиты и сохранения нашей древней страны.

Ключевые слова: Арцах, независимость, борьба, деспотизм, поэзия, свобода, сражение, родина, защита, сохранение родной земли.

**Socrat Khanyan,
Doctor of Science, Professor,
Honorary Worker of Sciences of NKR**

ARTISTIC IMAGE OF ARTSAKH IN ARMENIAN POETRY OF MODERN PERIOD

This article highlights and assesses those poetic works which reveals the image of Artsakh and the struggle of the Artsakh people against the yoke of Azerbaijan from the 1920s to the present day, including the national liberation struggle of 1988-1994-s. Artistic features of the discussed works, the heroic spirit of the people, the idea of protection and preservation of our ancient country are also noted.

Keywords: Artsakh, independence, struggle, despotism, poetry, freedom, battle, home, protection, preservation of native land.

Արցախի տարիքն այնքան է, որքան պատմական Հայաստանինն է: Տարբերել կամ անջատել դրանք իրարից, նշանակում է՝ կիսել այն սիրտը, որը մեկն է, միակն է: Ժողովրդի բանավոր ստեղծագործության հոլովությունը լինի, թե՛ գրավոր գրականության ոսկե էջերում, Մեծ Հայքի 15 նահանգներից տասներորդը՝ Արցախ անունով, փառաբանվել է որպես խիզախ և իմաստուն դյուցազն, արթուն ու արիասիրտ սահմանապահ, հավատարիմ զինվորյալ, օջախների սրբասիրտ պահապան: Նրա անունը հյուսվել է բնության աստվածային հրաշագործություններով՝ որպես դրախտային- ավետյաց երկիր՝ մի թե՛ր Մոռվ, մյուսը՝ Քիրս, մի երգը՝ Թարթառ, մյուսը՝ Խաչեն, մի աղոթարանն Ամարաս, մյուսը՝ Դաղիվանք, մի ուխտավայրը Դիզափայտ, մյուսը՝ Գանձասար՝ հավերժի ճամփին միշտ միասին, միակամ, միատենչ, հզոր ու անպարտ և՛ հեթանոս Տիգրան Մեծի օրոք, և՛ քրիստոնյա Տրդատ թագավորի արհեստի արվեստով ժամանակներում: Նրա հավերժացման հավատը կանթեղվել է Գրիգոր Լուսավորչի հոգեպարար հրից, նրա աստղավեգու դպրոցը ծիածանվել Մաշտոցյան այբուբենով:

Այդպես՝ տարեցտարի, դարից դար նա՝ Արցախ անունով այդ դրախտավայրը, ներկայացել է աշխարհին իր հայալեզու վանքերով ու եկեղեցիներով, մատուռներով ու խաչքարերով, իր մատենագիր ու քերթող մարգարեներով անուններն անգամ պերճախոս. Մովսես Կաղանկատվացի ու Դավթակ Քերթող, Վարդան Արևելցի ու Մխիթար Գոշ, Կիրակոս Գանձակեցի ու Եսայի Հասան Ջալալյան և շատ ուրիշներ:

Նա՝ Առանշահիկների այդ պարզեցական դրախտավայրը՝ Արցախ անունով, երբեք ծնկի չի եկել օտար զավթիչների առջև, պաշտպանելով իր անառիկ սահմանները, դարձել է նաև երկաթակուռ դարպասն իր մայր Հայաստանի: Թուրք միշտ փայլատակել է իր առյուծափրոս որդիների ձեռքերում, որոնց արժանի զավակները հետագա դարերում ևս մարտնչել են իրենց քաջակորով նախնիների հանգույն: Թշնամուն չեն ներել անգամ նրբասիրտ ու պատվասեր դուստրերը՝ Ռուզանն ու Գայանն անուններով: Հարատևել է Մեծ Հայքի Արցախ գավառը՝ անցնելով կրակների միջով, թուրք չղնելով պատյան՝ բյուզանդական նենգամիտ կայսրերի, պարսկական դաժան արքաների, վայրենաբարո սելջուկ-թուրքերի, մոնղոլ հրոսակների, շեղաչ Լեւոն Թեմուրի, ազերի քոչվոր ցեղերի դեմ:

Ի հիմնուկա չարանենգ հարևան տներությունների, Արցախն ուշ միջնադարում անվտանգ իր ընթացքն ապահովեց փառապանծ մելիքական տների շնորհիվ: Ցավոք, նրա որդիներից Մելիք Երկրորդ Շահնագարը, վարելով պիղծ կյանք, կայենի պես սրախողտող արևց իր եղբորը հանուն գահի, Շուշի բերդը հանձնեց շնաբար Փանահին, որն այնքան աղետներ պատճառեց մեր հայրենի երկրին: Մակայն Արցախը շարունակեց մաքառել ու հարատևել:

Իրար հաջորդեցին դարերը... Պատմության համապատկերի վրա նկատելի քայլ քայլեց 19-րդ դարը, սակայն կրկին քաղաքական-սոցիալական-ազգային-մշակութային հակասական ու իրարամերժ գործընթացով: Արցախի գեներ ուրիշ էր, տաղանդն անգուգական, միտքը զարդարուն, օջախները քրիստոսված, ձեռքերն՝ արարող: Շուշին դարձավ կրթօջախ, դարբնոց, դպրատուն, արվեստանոց, գրադարան-թանգարան: Այդ ամենը տեսնելով, սելջուկյան գագանամիտ ուղեղով տեղում դոփող ազերի-թուրքերը 1920թ. մարտին հրո ճարակ դարձրին այն ու, չկարողանալով առաջընթաց ապրել, թավալվեցին հարևան հայերի վառված օջախների մոխիրներում, նախանձելով անգամ դեռևս ճարճատող գերանների:

Եկան նոր օրեր, նոր կարգեր՝ Սովետներ անունով: Պատմության խաչմերուկներում հեղափոխություն կատարողները եղան հայ ժողովրդի ազնվասիրտ գավակներ՝ Սուրեն Սպանդարյանը, Ստեփան Շահումյանը, Ալեքսանդր Մյասնիկյանը, Ադախ Սահյանը և այլ հսկաներ, սակայն շեղաչ-թուրքամետ Լենինն ու ցարական կառավարության երբեմնի լրտես, պատմական բիճ, հայախոյաց Ստալինը բաժակ բարձրացրին մարդակեր-խաբեքա Մուստաֆա Աթաթուրքի ու երկդիմի Նարիման Նարիմանովի համար, Թուրքիային հանձնեցին Արևմտյան Հայաստանը՝ Մասիսների փնջով, իսկ Նախիջևանը, Արցախն իր հյուսիսային տարածքներով ընծայեցին նորաթուխ Ադրբեջանին:

Այս հրեշավոր բաժանումից հետո անգամ Հայոց Արցախն իր անձնուրաց գավակների ջանքերով ստացավ ինքնավար մարզի կարգավիճակ: Եվ լծվեց իր պապենական օջախների վերականգնմանը, քարից հաց քամելու բազմադարյան փորձին, կրթօջախների բացմանը, մեքոպայան գրերով իր հերոսապատումի ստեղծմանը:

Ինչ էլ որ լիներ, Ադրբեջանի կողմից հայահալած ինչպիսի քաղաքականություն էլ որ վարվեր, Արցախի արյան կանչը պետք է վերածվեր ապագային միտված երգերի փնջի: Գրիգոր Ներսիսյանը պիտի հյուսեր իր Արցախապատումը, թեկուզ գիտեր, որ իր գերեզմանը փորվելու է հեռավոր Սիբիրում: Շուշիից Ստեփանակերտ գաղթած Արտնմ դայու Միքայել որդին պիտի ձեռքը դներ սրտին ու բարձրաձայններ.

Ինչ որ լավ է այս աշխարհում,
Բոլորն էլ կա՝ Ղարաբաղում,
Բոլորն էլ կա, և ավելին,
Մար չի հասնի մեր սարերին...
Ինչպես մայրն իմ ողջ աշխարհի
Մայրերից էլ լավն է, բարի,
Այնպես հողն իմ Ղարաբաղի
Քահոբ է, և թող Աստված պահի,
Եվ կպահի՛, մի՛ կասկածի,
Աստված էլ է դարաբաղի...¹

(*1. Ա. Հարությունյան, «Նամակ Նոյին», «Ապոլոն» հրատ., 1977, էջ 31*):

Մարտունի դարձած պատմական վարանդայի այգեգործ Թաղավարդ գյուղից հայության մայրաքաղաք երևան մեկնած բանաստեղծ Աշոտ Գրաշին պիտի հորիներ իր կարոտի երգը՝ ձոնված Ղարաբաղին ու կտակեր.

Երբ ես մահանամ, ինձ խարոյկ նետեք,
Մոխրանամ նրա ուրախ բոցերում,
Մոխիրս տվե՛ք հովին սրաթև,
Որ տանի շաղ տա նա ձեռքով թեթև
Իմ Ղարաբաղի կապույտ լեռներում:⁶²

(*2. «Սովետահայ պոեզիա», Բրնստոմատիա, ԵՊՀ հրատ., 1986, էջ 541*):

Այսպես, հարստության ու կարոտի արցախապատումը պետք է հնչեցներ և Դիզակա հազարամյա Տուրի թագավորանիստ գյուղի տառապյալ բանաստեղծ-որդի, Մեծ Հայրենականի մասնակից Բոգդան Ջանյանը, ով 1948-ին Ստեփանակերտում որդիաբար ընդունեց Ավետիք Իսահակյանին: Իսկ Ադրբեջանի իշխանություններն այդ պատճառով նրան արտորեցին Սիբիր: Ու որպես այդ դաժան վերաբերմունքի պատասխան, արքայից վերադառնալուց հետո, նա դիմեց իր մայր Արցախին.

Թե՛ դու Թարթառն ես, ես քո բարբառն եմ,
Քո վազըր ահեղ ու ըմբոստ վարքը,
Ու թե՛ Թարթառի հովիտն ես դու հին,
Քո հնությունն եմ, քո խոթավանքը,
Թե՛ այդ հովիտով անցնող ճամփա եմ,
Ազդանշան եմ ոլորաններիդ,
Թե՛ տուն ես լքված, քո հզոր կանչն եմ,
Որ ետ է բերում մոլորայլներիդ...³

(*3. Բ. Ջանյան, «Իշխանաձորի կանչը», «Սովետական գրող» հրատ., 1986, էջ 5*)

Ինչպես տեսնում ենք, կարոտի և ցավի զգացումից բանաստեղծն ասես տարրալուծվում է արցախյան երանգների մեջ: Իրար են խառնվում նրա ուրախ և տխուր զգացումները: Որպես քնարական հերոս՝ նա հպարտությունից ցնծում է և ապա անմիջապես զգաստանում կորուստների գավից: Նա տեսնում է, որ ազերի-թուրքերն Արցախը հայաթափ անելու քաղաքականություն են վարում, և գրում է «Նույն գագաթներն են» բանաստեղծությունը, որտեղ կորուստի ճիչ կա, կա տագնապ՝ մելիքական Տող գյուղը կորցնելու առիթով.

Նույն Տողասարն է՝ ծաղկունքով լիքը,
Գտիչն է ուրիշ, լանջերն են ուրիշ,
Նույն Սթնաձորն է, նույն Իշխանիկը,

Ձայներն են ուրիշ, կանչներն են ուրիշ...⁴

(4. Նույն տեղում, էջ 68):

Սակայն բանաստեղծի տազնապար լացի չի փոխվում, նա դառնում է հայրենիքի զինվորյալ, երկրի հարատևման ուղին տեսնում ազգային-ազատագրական պայքարի մեջ:

Ապա հանդես են գալիս Գ. Գաբրիելյանը, Ն. Բեգլարյանը, Վ. Հակոբյանը, Ս. Խանյանը, Ա. Հովհաննիսյանը, Ն. Ավագյանը, Ա. Թովմասյանը, և այլք: Նրանց համար, ինչպես նշել է Պ. Սևակը. «Հայրենասիրությունը հայ գրողի մոտ հանդես է գալիս ոչ որպես սոսկական մի զգացում, այլ որպես աշխարհայացք, որպես գաղափարախոսություն»⁵: (5. Պ. Սևակ, Երկեր 6 հատորով, «Հայաստան» հրատ., հ. 6, 1976, էջ 327):

Ղարաբաղը դառնում է Գ. Գաբրիելյանի բանաստեղծական ոգևորության աղբյուրը, որի գրկի մեջ միշտ կարոտում է նրան: Նրա երգերում հնչում է մի տազնապար՝ Արցախի համար: Դա պատահական չէր: Խորհրդային 70 տարիների ընթացքում Ադրբեջանի կառավարող շրջաններն Արցախին նայել են խորթ աչքով՝ ձգտելով լրիվ հայաթափ անել այն: Բանաստեղծի երգաշարերում ընդգծվում է երկրին տեր մնալու, պապենական սուրբ օջախները վառ պահելու գաղափարը: Դիմելով հայրենի երկրին՝ նա բացական հնչում է.

Այդ ի՞նչ հևք ու հնար ունես,

Այդ ի՞նչ երգ ու քնար ունես,

Որ քեզ մի օր տեսնողն ասես

Քոնն է դառնում քո որդու պես:

Կարոտում է քո Քիրս սարին,

Քո Թարթառին, Գանձասարին,

Դու երգ ու տաղ, դու բերք ու բաղ,

Դու մոր պես թանկ մեր Ղարաբաղ:⁶

(6. Գ. Գաբրիելյան, «Ընտրանի», «Դիզակ պլյուս» հրատ., 2007, էջ 204):

Ն. Բեգլարյանն իր ավագ գրչեղբոր հետ միասին լծվում է հայրենասպառուի հարստացմանը: Նա չարից ու ավագակից վրեժ է լուծում իր լեռնաշխարհի հանդեպ ունեցած հպարտ ու անմնացորդ սիրով, նրանից ստացած վնասն ընդունելով, որ ժառանգել է խիզախ պապերից.

Մի օր հարցրի պապիս ծերացած.

Թե՛ քաջ են եղել նախնիները մեր,

Էլ ինչո՞ւ անձիք դաշտերը թողած,

Լեռների մեջ են շինել ամրոցներ:

Քթի տակ ժպտաց պապիկս բարի,

Հայոց դարավոր վիշտը աչքերում

Ու պատասխանեց նա իմաստալի.

-Արծիվները միշտ բարձունք են սիրում:⁷

(7. Ն. Բեգլարյան, «Արցախ-Նամե», Ստեփ., 2000թ., էջ 9):

Մեր ժողովրդի հոգու ամրությունն ու վնասությունը, դարերի քմահաճույքների հանդեպ նրա տարած հաղթանակը, գրին ու երգին ապավինելու նրա իմաստությունը, հավերժության հետ քարերի լեզվով խոսելու նրա անզուգական հմտությունը շնչում ու բաբախում են Ն. Բեգլարյանի հայրենասիրական երգերում: Այդ բարեմասնությունների ընդգծումը մեր պատմության առավելությունն ապացուցելու ճշմարիտ խոսք է, ներկան կերտելու և դեպի ապագան քայլելու դաս, որ արտահայտվում է բանաստեղծական անմիջականությամբ ու ազգային արժանապատվության զգացումով: Արցախը՝ հայ ժողովրդի արարչագործ ոգու և հրաշագործ ձեռքի այդ առաջավառն, Ն. Բեգլարյանի երգերում խոսում է հայոց լեզվով, հայկական վավերագրությամբ.

Այստեղ ամեն քար

Քարե մատյան է,

Քարե պատմություն,

Որ գրել են մեր

Խնկրք պապերը:⁸

(8. Նույն տեղում, էջ 16):

Ն. Բեգլարյանն, անձնավորելով հող հայրենին, ապրելու, զոյատևելու ամենագորեղ ուժը տեսնում է հողի մեջ: Նրա քնարական հերոսը մայր հողի խնկարկուն է, մշակն ու տերը: Գրելով «Ղարաբաղցին» բանաստեղծությունը՝ նա բարձրաձայնեց արցախցու աշխատասիրության, հյուրասիրության, բարության, խիզախության, իմաստության, գորավարության, անձնուրաց ընկերասիրության մասին:

Արցախի գեղարվեստական պատկերի ստեղծմանը ոգևորությամբ մասնակցեցին Արցախի գրական ընտանիքի բոլոր անդամները: 1950-60-ական թվականներին ասպարեզ իջած սերնդակիցների մեջ իր տաղանդով առանձնանում է Վ. Հակոբյանը: Պոեզիայի թեմատիկ ընդգրկումներում ինչի մասին գրում է նա, ունենում է իր հոգևոր մթնոլորտի առանձնահատկությունները: Նրա երգերում երկրի ու քաղաքացու ներդաշնակության խորհուրդը քնարական հերոսին մղում է դեպի ժողովրդի ու հայրենիքի ճակատագրի շրջանակները, որ նույնպես պայմանավորված է կյանքը գեղեցկացնելու, Արցախն ամրակառ պահելու գաղափարներով: Հայրենի լեռներն առած թևերին՝ բանաստեղծն իր մեջ զգում է դարերի այն ուժը, որ իրեն է անցել պապից ու հորից: Այդ առումով հետաքրքրական է, որ նրա հայրենաշունչ երգերում քով քովի կանգնում են պապը-հայրը-թողը: Բոլոր դեպքերում նրան թևավորում է դարերի արհավիրքներին դիմացած արիության ու անկոտրում կամքի տեր մայր ժողովուրդը: Հակոբյանի հանրահայտ «Ես երգ չունեմ Ղարաբաղի մասին» բանաստեղծությունն արժեքավորվում է հենց այդ դիտակետից: Որքան շոշափելի է բանաստեղծության բովանդակությունը, նույնքան վարակիչ է խոսքը: Արժավարյուն Ղարաբաղը, որ սերվել է սեզ լեռներից ու սրբավայրերից, ի հեճուկս բոլոր խարդավանքների, պիտի հավերժվի, քանզի ինչպես բանաստեղծն է հաստատում.

Ղարաբաղը ելք է բացված սրտի նման,

Ղարաբաղը երգ է, բառեր չունեն սակայն,

Իմ պապերի ձայնով միայն երգեցեր այն:⁹

(9.Վ. Հակոբյան, «Վաղվա աչքերով», «Սովետական գրող» հրատ., 1987, էջ 8)

Վ.Հակոբյանը՝ որպես կարոտի ու սիրո երգիչ, տեսավ 20-րդ դարի մղձավանջը արցախցիների ազատաբաղձ ոգու դեմ, գաստումով խարազանեց թշնամական ուժերի ցինիզմն ու դաժանությունը: »1988 թիվ, փետրվար» բանաստեղծության մեջ նա ընդգծեց.«Գայլը գայլն է նույն՝ բնույթով պատիր՝ գառան մորթու մեջ, թե որչափ անտես»: Նկատի ունենալով նոր զգեստներ հագած դաժան ուժերի վայրենությունը՝ բանաստեղծը գրեց.

Ատամը արյան համ առավ կրկին,

Նորից երևաց մռայլ գայլի...¹⁰

(10. Վ.Հակոբյան, «Արցախա ծուխ», «Լույս» հրատ., 1989 թ., էջ 9):

Բանաստեղծը միաժամանակ հնչեցնում է հարատևելու կոչը, ընդգծելով, որ հողը պետք է բերդ դարձնել, դուռը չբացել, սրբել մամուռը, չմռանալ, որ.

Մենք՝ որդիք Հայկի, արդար ու վսեմ,

Ցավ ու դառնությունը այդ ե՞րբ չենք տեսել,

Բայց ոչ մի անգամ, Աստված է վկա,

Արցախին հաղթող չի եղել, չկա...¹¹

(11. Նույն տեղում, էջ 10):

Իր ստեղծագործական ճանապարհին տողերիս հեղինակը Արցախին ընծայած երգերում զուգահեռ անդրադարձել է մայր Հայաստանին ու նրա հաղթական առաջընթացին: Գրախոսելով նրա »Արևսար» ժողովածուն՝ անվանի գրականագետ Ն. Մերոբյանը նշել է. «Իր հայրենի լեռնաշխարհին՝ արծիվների բույն Ղարաբաղին շատ անգամ է անդրադարձել Սահյանը՝ գրախոսվող գրքում գետնեղիով բանաստեղծությունների մի ամբողջ փունջ «Իմ հայրենի լեռնաշխարհում» խորագրով: Նա որդիական խորունկ սիրով խոսք է բացել հավերժ դալարուն Ուխտաձորի, գմբուխ հագած Արևսարի, «Կռունկ», «Երագ» երգող քաղցրալուր աղբյուրների մասին, քնարական շնչով, խորունկ սիրով համոզելով իր ընթերցողին»:¹² (12.«Գրական Աղբյուր» հանդես, 1970, թիվ 1): Իսկ ակնհայտ գրականագետ Դ. Գասպարյանը «Լեռների երգը» ժողովածուի առթիվ ընդգծել է. «Ս. Սահյանի պոեզիայում հայրենիքը և քնարական հերոսը հանդես են գալիս միաժամույլ, ոչ իրարից մեկուսացած: Բանաստեղծի մոտ «հայրենիք» հասկացությունը հաճախ բացահայտվում է հայրենի երգերի նկարագրով: Բնականորեն այս դեպքում դառնում է հայրենասիրական մղումների դրսևորման, նրանց պատկերման միջոց»:¹³ (13.«Գրական թերթ», 1973, 21 օգոստոսի):

Ազերի բռնակալների դեմ անկախության և ազատության համար ոտքի ելած արցախցիների վճռականության, ազատաբաղձ ոգու գեղարվեստական մի պատկեր է Ս. Սահյանի «Արցախցիներ» քնարական պոեմը: Դոճիսի հյուսվածքի մեջ բերելով Գրիգոր Նարեկացու գրույցն Աստծո հետ՝ նա ընդգծում է հայ մարդու ընդվզումն անարդարության դեմ: Արցախցիների նորոգյա կոչը մայր Հայաստանին վերամիավորվելու պահանջն է, որին հավատում են նրանք, և բանաստեղծը ներկայացնում է այդ հավատը.

Արցախցիները պողպատից կարծր են,

Վեհ են ու բարձր են և անողոր,

Բարեկամների դիմաց միշտ քաղցր են,

Իսկ չարերի դեմ՝ բռունցք, բողոք:

Դարի ոգին են արցախցիները,

Խղճի դրոշմ են ազգերի մեջ,

Արցախցիները նոր աստվածներ են,

Կհասնեն իրենց երազին պերճ:¹⁴

(14. Ս.Սահյան, «Արցախյան դողանջներ», ԵՊՀ հրատ., 1994 թ., էջ 7):

Մինչև 1988 թվականը լույս ընծայած իրենց բանաստեղծական ժողովածուներում Արցախում ապրող և ստեղծագործող գրողները, զգալով Ադրբեյջանի կառավարող շրջանների հայահալած քաղաքականության վտանգը, արարել են տազնապի և հույսի երգեր՝ ընդգծելով հավատը հայրենի երկրի փրկության հանդեպ:

Եվ եկավ պահը: Ոտքի ելավ ժողովուրդը՝ թոթափելու Ադրբեյջանի հայահալած լուծը: Ազատագրական պայքարին լծվեց գրականությունը, դառնալով նրա գաղափարախոսն ու դրոշակակիրը մարտական դիրքերում:

Բանաստեղծներն անմիջապես մարտաշունչ խոսքեր փնջեցին, ստեղծեցին բալլադներ, լեզնեղներ, պոեմներ, չափածո ակնարկներ, քնարական շարքեր, ընդգծելով, որ մեր ժողովուրդն ինքնահաստատման իր խոսքն է ուղղում աշխարհին՝ որպես ազատ ու անկախ ապրելու վճռականություն: Ղարաբաղյան շարժման առաջին օրից իրենց կրակոտ խոսքն ասացին Վ. Դավթյանը, Ս. Կապուտիկյանը, Գ. Էմինը, Ն. Սահյանը, Ռ. Դավոյանը, Մ.Նուսրան, Բ. Ջանյանը, Յու. Սահակյանը, Գ. Սաչատուրը և ուրիշներ:

Արցախցի երիտասարդ բանաստեղծներ Դ. Միքայելյանը, Ժ. Բեգլարյանը, Ռ. Եսայանը, Ն. Ալեքսանյանը, Ն. Գասպարյանը, Կ. Գաբրիելյանը, Արիս Արսենին, մի ձեռքին գրիչ, մյուսում՝ զենք, մասնակցեցին Արցախյան գոյամարտին, արարելով հայրենասիրական իրենց երգերը: Երիտասարդ բանաստեղծ Կ. Հակոբյանը նահատակվեց՝ հայրենի երգը շուրթերին:

Չնայած պատերազմական դժվարին պայմաններին և զիբր տպագրելու սուղ հնարավորություններին՝ Արցախի գրական ընտանիքի անդամներն ընթերցողի սեղանին դրեցին ուշագրավ ժողովածուներ: Դրանցից են Վ. Հակոբյանի «Արցախա ծուխ», «Ամարասի գանգերը», «Տաճարն Աստծո», «Մոսն», Գ. Գաբրիելյանի «Մեր Գագույան», «Անդրանիկ», «Մուսա լեռան... երկու որդին», «Ողջակիզված կյանք» չափածո ակնարկները, Ն. Բեգլարյանի «Հրաշք երկիր իմ Ղարաբաղ», «Արցախն Ավարայր», Ն. Ավագյանի »Հասուն իմ հասկ», Ա. Հովհաննիսյանի »Ավանդապատում», Ս. Սահյանի «Կարոտի կրակներ», «Արցախյան դողանջներ», «Արցախի արծիվը», «Նահատակ լուստ», Ա. Թովմասյանի «Արցախցի եմ ես», »Զգույշ քայլեր, մարդիկ», Ռ. Եսայանի «Նժար», «Նենակետեր», Ն. Գասպարյանի «Հավատ Արցախի», Ն. Ալեքսանյանի «Կենսադաշտ», Դ. Միքայելյանի «Հավատի ժամ» ժողովածուները: Դրանցում բանաստեղծները շոշափել են հետևյալ

հիմնական թեմաները՝ 1.խորհրդային բռնապետության դեմ արցախցիների ընդվզումը,՝ Ադրբեյջանի լծից ազատվելու և Մայր Հայաստանին վերամիավորվելու նպատակով Ադրբեյջանի իշխանությունների կողմից սանձազերծված պատերազմում հայ ժողովրդի միասնական պայքարը, 2. հայ ժողովրդի պատմական անցյալի և առօրյա մաքառումների առնչությունների դասը, 3. նահատակված դյուցազունների անմոռաց հիշատակի, ինչպես նաև հերոս ազատամարտիկների անձնուրացության, սիրո, կարոտի, ցավի, հույսի, հավատի զգացումները:

Շարժման առաջին օրերին հնչում էր Ն. Շիրազի «Ղարաբաղի ողբը» բանաստեղծությունը՝ որպես պայքարի կոչ.

Ղարաբաղը մորս կանչն է՝ ինձ է կանչում հույսով տրտում,
 Ղարաբաղը իմ կակաչն է՝ կարմիր, բայց սև ունի սրտում,
 -Ա՛խ, ե՞րբ պիտի ելնես բանտից՝ Նախիջևանի ձեռքից բռնած,
 Որ ազգովին Մասիս ելնենք, քարավանի նառից բռնած,

Նորից ազգի ավագանում հայ մկրտվես, հայ Ղարաբաղ:¹⁵

(15. Ս. Խանյանի արխիվ)

Գնալով ծնվեց Ղարաբաղյան շարժման և Արցախյան պատերազմի երզը, որ համահունչ էր զենքի ուժին: Պեղծիկան զինվորագրվեց հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարին՝ Արցախը համարելով ողջ հայության ազատության ու գոյատևման ջահակիրը:

Նորագույն շրջանի հայ պոեզիայում Արցախի գեղարվեստական պատկերն ստեղծվել է հետևյալ փուլերով.

1.1930-ական թվականներ: Անհատի պաշտամունքի ժամանակաշրջան: Արցախը փառաբանող հայ բանաստեղծներին արտորում էին Սիբիր: Առաջիններից Գ. Ներսիսյանն էր, ով տուն չդարձավ Սիբիրից:

2.Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներ: Տասնյակ երիտասարդ տաղանդավոր բանաստեղծներ, որոնք նոր էին ասպարեզ իջել, մեկնեցին ռազմաճակատ, մարտնչեցին հերոսաբար, դարձան սրբագործ նահատակներ՝ հայրենի դրախտային երկրի անունն իրենց կրակված շուրթերին: Պատերազմից հետո նրանց հայրենասիրական երգերը տպագրվեցին առանձին ժողովջածուով «Երդում» խորագրով:

3.Հետպատերազմյան շրջան. 1945-1988: Արցախի երզը հնչեց տագնապի և հույսի երանգներով, որովհետև դեռևս զգացվում էր խորհրդային գրաբննչության սադրիչ աչքը՝ ՊԱԿ անունով: Զգացվում էին Ադրբեյջանի իշխանությունների հայահալած քաղաքականության մտրակի շառաչը, ԼՂԻՄ-ի որոշ ղեկավարների վախվորած աթոռապաշտությունը: Ամեն դեպքում արարվում էր պոետական արցախապատումը:

4.1988-ին սկիզբ առած Շարժման, պատերազմի, հաղթանակի, ոչ պատերազմ-ոչ խաղաղություն շրջան: Համահայկական պոեզիայի տեսադաշտ բերվեց Արցախի գեղարվեստական պատկերը գրական ժանրերի ու թեմաների բազմազանությամբ, որն իր արժանի գնահատականն է ստանում ոչ միայն հայ, այլև օտարազգի անվանի գրականագետների և խստապահանջ ընթերցողների կողմից: